

Sektion D. Fundamentet for en kritisk fremstilling af den politiske økonomi

Kapitel 11. Menneske og privatejer

11.1. Indledning

Dette kapitel tager udgangspunkt i forrige kapitels konklusion, nemlig at subjektivistiske grundteori må begrundes i individualismen. Differensen mellem subjektivisme og behaviorisme, mellem østrigere og (nogle) neoklassikere er mindre vigtig, eftersom begge retninger antager individualisme; diskussionen af den **metodiske** individualisme er dog mest relevant for neoklassikerne, idet mange østrigere begriber teoriens individualistiske præmis som reel ('essentialisme').

Formålet er at bestemme det specifikke forhold mellem menneske og samfund i en markedsøkonomi. Er det enkelte menneske markedsøkonomiens subjekt? Er det måske allerførst markedsøkonomien, der bestemmer mennesket som enkelt, individualistisk? Eller måske er det magt-havende subjekt slet ikke mennesket, men - et vildt gæt - privatejeren? I diskussionen af disse temaer udnyttes resultaterne fra Kapitel 2 om privatejendommens begreb.

I afsnit 11.2 diskuteres individualismens problemstilling generelt, dvs. uden at specificere de sociale relationer. I afsnit 11.3 fokuserer jeg på en kritik af den metodologiske individualisme indenfor den økonomiske teori; for at følge denne argumentation må læseren være villig til at forstå, at jeg her først giver et institutionelt begrundet **forsvar** for den metodologiske individualismes fundamentale præmis om præferencernes adskilthed (11.3.2) for dernæst at **kritisere** metodologien, hvilket sker i **to etaper**: først argumenteres det (11.3.3) at det relevante subjekt ikke er individet, men **privatejeren** (der kan være upersonlig eller en flerhed af mennesker), dernæst (11.3.4) at denne privatejer er et særegent **pseudo-subjekt**, idet det er så som så med vedkommendes sociale magt. Disse bestemmelser indebærer at markedsøkonomiens subjekt mest træffende kan betegnes som 'den private agent' (snarere end 'individet').¹

Denne private agent karakteriseres nærmere i de to næste afsnit. I afsnit 11.4 beskæftiger jeg mig med det omdiskuterede spørgsmål om forholdet mellem **selvished** og markedsøkonomi. Forudsætter markedsøkonomien

et selvisk menneske eller er det den anden vej rundt, således at markedet fremelsker en selvisk attitude? Økonomiteorien har svinget mellem at betragte markedets agent som motivationelt neutral og som selvisk, for på den ene side er det i strid med agentens helt frie valg at skyde ham eller hende nogle **bestemte** motiver i skoene, men på den anden side synes det lige så klart at han/hun må handle ud fra sine egne interesser. En afklaring er vigtig for en etisk vurdering af vort økonomiske system. Jeg finder at problemet løses ved at sondre analytisk mellem privatejerens umiddelbare existens som proceduralt fri og så motivationens bestemmelse som selviskhed under udvekslingen. Konklusionen er at denne udveksling - altså markedet - påtvinger agenten selviskhed.

I afsnit 11.5 undersøges **nyttemaximeringen** i substantiel forstand, dvs. hvad man kan betegne som grådighed. Beror den økonomiske vækst på at markedet blot akkommoderer menneskets naturlige grådighed? eller er det den anden vej rundt, således at det er markedsøkonomien der fremelsker - måske endog påtvinger - 'forbrugerisme'. Igen er svaret vigtigt: Hvis det første er tilfældet må modstandere af økonomisk vækst satse på moralsk reformering, men hvis det sidste er rigtigt bliver opgaven snarere at afskaffe det markedsøkonomiske system. Konklusionen er a) at privatejendom som sådan (før markedet) ikke tilsiger grådighed, b) at markedet som sådan nok indebærer selviskhed, dermed bytteværdimaximering, men ikke brugsværdimaximering (grådighed), men c) at en mere konkret begribelse af markedet formentlig påtvinger agenterne grådighed.

11.2. Individualismens almene problem

Oprindeligt var det isolerede menneske et normbrud. Det blev foragtet af Aristoteles som 'idiot' og af Sokrates blev udstødelsen - ostrakismen - frygtet mere end henrettelse. I Kristen tankegang er mennesket som sig selv-nok den guddommelige straf for det oprindelige syndefald. Individualisme var det modsatte af et ideal.

Dette vendes på hovedet i Renæssancen:

"It was only with the Renaissance that man's essential aloneness came to be construed as a liberation rather than a purgatory. It has been liberalism's genius to transform the unavoidable into the desirable, the fate worse than death into the ideal life, and the invisible walls keeping us out of the Garden into bulwarks protecting us from its seductive communal intimacies. There is no redemption, only the paradise of solitude. In the new worldly nirvana, the struggle to overcome and to transcend

isolation is supplanted by the struggle to fortify it with rights and to undergird it with liberty and power. Communion comes to mean interference, exile becomes privacy" (Barber, 1984: 69).

Den individualistiske idé får sit gennembrud med de borgerlige revolutioner mod en undertrykkende stat (se den instruktive idéhistoriske fremstilling i Lukes, 1973). I denne form er individualismen en **normativ** idé, der udsiger at mennesket som sådan er højeste værdi, mens samfund og stat er afledede værdier, altså er instrumenter for mennesket.

Løst udtrykt, består individualismen i at se mennesket som sådan som samfundets fundament. Da samfundet - de sociale relationer - har mange aspekter, kan man skelne mellem flere typer af individualisme: Politisk individualisme, sociologisk individualisme og økonomisk individualisme. Overhovedet diskuteres emnet indenfor alle samfundsvidenskaber: Økonomi, politisk videnskab (Avineri, 1992), politisk filosofi og sociologi, herunder kultursociologi (Kim, 1995, og Xing, 1996).

Så vidt er individualismen af **ontologisk** karakter, dvs. den udtaler sig om hvordan de sociale forhold **er**, altså deres reale karakter og indretning. Dette i modsætning til den **metodologiske** individualisme, der principielt er tavs herom, og 'kun' udsiger at sociale fænomener skal **forklares** ud fra det enkelte menneske. Alternativet - metodologisk kollektivismen - defineres som det princip at man i sine forklaringer går ud fra samfundsmæssige helheder, såsom markedet, staten eller produktionsforholdene.

Det er en væsentlig pointe i det følgende, at en sådan sondring mellem ontologi og metodologi ikke kan opretholdes, eftersom genstandens - samfundets - særlige karakter bestemmer den relevante metode; derfor vil den følgende fremstilling bevæge sig frem og tilbage mellem de to typer af individualisme.

Er det mennesket der bestemmer samfundet, eller samfundet der bestemmer mennesket? Er det - indenfor økonomien - menneskets præferencer og valg der giver anledning til de økonomiske relationer, eller er det disse relationer - fx i form af reklamen - der former vore præferencer?

Dette er vel den måde problemet umiddelbart stiller sig på, og diskussionen om de to faktoreres vægt kan da fortsætte til dommedag, eftersom begge dele umiddelbart er tilfældet. Men vi synes heller ikke at kunne nå en afgørelse, hvis vi går efter den ultimative 'grund': Individualisten starter med at hævde individet som forklaringsgrund, hvilket kritiseres af 'institutionalisten' der gør opmærksom på de sociale kilder til de indivi-

duelle præferencer, hvorefter individualisten påpeger at sådanne institutioner er skabt af individer, til hvilket vil blive indvendt at disse individer allerede er socialt bestemte osv. osv. i en uendelig regres, der intet kan afgøre (Hodgson, 1988: 64f).²

For at undgå denne regres må **kollektivismen** (eller 'holismen') på et sted slå en streg og hævde, at **her** har vi et socialt forhold bag hvilket der **ikke** er mennesker. Men et sådant upersonligt samfund er i sig selv mystisk (jvf. Bhargava, 1992: 48) og derfor også kun hævdet af få, fx Durkheim (der udtrykkeligt begreb 'sociale kendsgerninger' som 'ting'), Hegel (med hans overindividuelle Verdensånd) og Rousseau (den ligeledes overindividuelle 'almenvilje'). Hvis individualismen nu er eneste alternativ, har den gode kort på hånden. Individualisterne stiller derfor gerne sagen op på denne måde:

"If methodological individualism means that human beings are supposed to be the only moving agents in history, and if sociological holism means that some superhuman agents or factors are supposed to be at work in history, these two alternatives are exhaustive" (Watkins i O'Neill, 1973: 168).

Individualismen "contrasts with the organicist conception, in all its various guises, which takes the opposite view, seeing society as prior to the individual, or the social whole as taking precedence over its parts ..." (Bobbio, 1988: 8f, smlgn. 41ff).

Det er let at kritisere en sådan 'holisme', fx ved at vise at et tilsyneladende overindividuel socialt fænomen som penge forudsætter bevidsthed - ellers er pengesedlen blot et stykke papir - og dermed mennesker; ingen ikke-mystikere betvivler at sociale fænomener er forhold mellem mennesker og derfor forudsætter mennesker (fremhævet af Goldstein i O'Neill, 1973: 278). Men det er logisk ugyldigt heraf at drage den positive slutning, at vi så må begynde med disse mennesker; penge kan jo have så mange andre forudsætninger, der måske er mere relevante.

Individualismen vil tilsvarende slå en streg, når vi er kommet til nogle menneskelige agenter. Dette indebærer at agenten begribes som **a-social**, som en Robinson Crusoe; vi står med det naturlige menneske som forklaringsgrund. Det klassiske borgerlige problem - såvel i politik som økonomi - ligger i at udlede samfundsmæssige fænomener af dette menneske: kan man det? og hvad vil det sige? Lad os undersøge sagen.

Ingen betvivler naturligvis at samfundet består af mennesker, at mennesker også er håndgribelige, fysiske størrelser, og at samfundet derfor

forudsætter naturlige mennesker; hvad er et samfund uden fysisk levende mennesker? For dette menneske kan vi identificere visse objektive existensbetingelser. Disse kan opdeles i den enkeltes **livsmidler**, der består af en vis daglig mængde væske og kalorier (mad) samt tøj og bolig til beskyttelse mod kulden, og de overordnede **økologiske** existensbetingelser (rent vand og luft, visse naturressourcer etc.). Disse størrelser er objektivt bestemte - kriteriet er den fysiske overlevelse - men de kan variere mellem fx børn og voksne og mellem kolde og varme lande, ligesom den form fx kalorierne antager varierer (ris eller bøf).

Disse existensbetingelser er fundamentale for den **praktiske materialisme**, der kort kan sammenfattes i to teser: a) at det vigtigste for mennesket er at overleve, dermed skaffe sig livsmidlerne, mens tilfredsstillelsen af 'luxusbehov' kommer i anden række, og b) at denne praktiske interesse bestemmer bevidstheden, for nok har vi idéen om huset før vi bygger huset, men vi har behovet for at blive beskyttet mod kulden før vi har idéen om huset, dvs. idealismens prioritering (idé → hus) er underordnet materialismens (interesse → idé).

Vores bestræbelser for at bestemme individualismens begrundelsessammenhæng har via det naturlige menneske ledt os i favnen på den unge Marx! Selvom såvel individualister som marxister nok vil betakke sig for dette selskab, er der en klar idéhistorisk baggrund for det, nemlig den fælles afvisning af Hegel's - mystiske - objektive idealisme. Denne fælles nævner er bred nok til at individualisterne gladelig vil kunne underskrive dette lidenskabelige Marx/Engels citat:

"Die **Geschichte** tut **nichts**, sie 'besitzt **keinen** ungeheuren Reichtum', sie 'kämpft **keine** Kämpfe'! Es ist vielmehr **der Mensch**, der wirkliche, lebendige Mensch, der das alles tut, besitzt and kämpft; es ist nicht etwa die 'Geschichte', die den Menschen zu Mittel braucht, um **ihre** - als ob eine aparte Person wäre - Zwecke durchzuarbeiten, sondern sie ist **nichts** als die Tätigkeit des seine Zwecke verfolgenden Menschen" (Marx/ Engels, 1845: 98).

Menger kunne ikke have sagt det bedre, jvf. citatet i Kapitel 10.

Men marxister og individualister er selvfølgelig også uenige.

Marx - især udtalt af den unge Marx - finder den **objektive interesse bag Hegel's Idé**, og han vil mene at disse fællesmenneskelige materielle behov stedse kommer til udtryk i en social form, således at subjektet altså alligevel er af social karakter. Da temaet her ikke er marxismen, men individualismen, skal jeg ikke forfølge nærmere om Marx på denne måde

får forliget sin grundidé om at mennesket til sit væsen er socialt med sin lige så fundamentale fremhævelse af den praktiske materialisme.

Individualisterne vil i stedet hæfte sig ved den **menneskelige subjektivitet bag Hegel's objektivitet**, og her især fremhæve at det menneskelige subjekt er psykologisk, nærmere bestemt bevidst, planlæggende, teologisk. Individualismen må insistere på dette, thi ellers reduceres mennesket til en fysiologisk kødklump, der ligesom fx klimatiske forhold kun kan være **årsag** til sociale relationer; ingen individualister vil kendes ved et sådant bevidstløst 'menneske' - snarere dyr - som samfundets subjekt og samfundsteoriens forklaringsgrund. Imidlertid kan det, med bl.a. Wittgenstein, argumenteres at bevidsthed forudsætter sprog, og at sprog qua kommunikation nødvendigvis er et **socialt** fænomen (Bhargava, 1992: 197f). Og så er individualismen lige vidt, thi så er subjektet **ikke** a-socialt.

Individualismens dilemma er dette: Hvis samfundet skal kunne forklares ud fra mennesket, må mennesket begribes som a-socialt, for er det socialt **forudsættes** det der skal forklares; hvis samfundet er indbegrebet i mennesket kan det ikke forklares ud fra mennesket, altså individualistisk. Men det helt a-sociale menneske er et dyrelignende fysiologisk væsen, hvis behov måske nok - med Marx - er vigtige, men som dog i sig selv besidder ringe forklaringskraft overfor sociale fænomener; jo mere a-socialt mennesket gøres, desto vanskeligere bliver det at udlede noget socialt (jvf. Lukes, 1973: 116ff).

I bestræbelserne for at undgå det sidste problem havner individualisterne gerne i det første; det er fristende at socialisere mennesket for at gøre det mere forklaringsdygtigt. I 'gamle dage' skete det gerne ved at samfundsforskeren tillagde det 'naturlige menneske' specifikke sociale egenskaber såsom egoisme eller 'trang til at udveksle' (Smith, 1776: 117f), og i vore dage forsvarer fx Watkins individualismen med at

"we shall not have arrived at rock bottom explanations of such large-scale phenomena until we have deduced an account of them from statements about the dispositions, beliefs, resources, **and interrelations of individuals.**" (Watkins i O'Neill, 1973: 168; min fremhævelse)

Men med den fremhævede tilføjelse falder taget ned over individualismen.

Neøstrigeren O'Sullivan (1987: 219) har det samme problem. Han forsøger at fundere individualismen i en filosofisk, nemlig existentialistisk, argumentation, hvis konklusion er at menneskelige handlinger generelt -

derfor også indenfor økonomien - er frit valgte, om end han anerkender at der er visse grænser ('constraints') for denne frihed. O'Sullivan søger således at komme individualismens kritikere i møde ved at anerkende begrænsninger for valget. Men denne indrømmelse har individualismen ikke råd til, thi når friheden ikke er absolut, er vi straks tilbage i den gamle 'på-den-ene-side-påvirker-individet-samfundet, på-den-anden-side-påvirker-samfundet-individet': Den relative frihed er en relativ tvang ('menneskenes handlinger er socialt bundne, om end med et vist spillerum for valg').

Både kollektivism og individualisme synes således at have store problemer. Kollektivismen indebærer et mystisk over-menneskeligt samfund og individualismen et dyrelignende a-socialt menneske uden forklaringskraft overfor sociale forhold. Men det er ét og samme problem, nemlig at menneske og samfund adskilles. Individualismen og kollektivismen er de to sider af den samme sag, thi når mennesket trækkes ud af samfundet, bliver dette samfund nødvendigvis ren objektivitet; når mennesket betragtes som essentielt a-socialt, må samfundet fremstå som essentielt a-menneskeligt. Noget, der hører sammen, adskilles, og dermed fordrejes begge dele: **mennesket bliver en torso og samfundet mystisk**. Ses mennesket i stedet som socialt, er det klart at samfundet ikke kan være noget meta- eller extra-menneskeligt. Dette er det universalhistoriske. I næste afsnit skal det undersøges hvorvidt privatejendommen instituerer denne fordrejning.

Dette afsnit har diskuteret det almene forhold mellem menneske og samfund, så det forklaringskrævende sociale forhold har kunnet være alt, fra forholdet mellem ægtefæller til forholdet mellem to stormagter, og fra stenalderens samfundsforhold til markedsökonomiens. Det er begrænset, meget begrænset, hvad man kan sige på et så abstrakt og generelt niveau. I næste afsnit bevæger vi os fra de filosofiske højder ned til markedsökonomiens sociale relationer.

11.3. Individualisme og markedsökonomi

11.3.1. Schumpeter's ugyldige slutning

Individualismen har gået en sejrsgang gennem samfundsvidenskaberne. Efter i 1870'erne at have 'erobret' økonomisk teori, er metodologien i den seneste snes år implementeret på politisk teori ('public choice') og har

endog (bl.a. Coleman) udfordret sociologien, der med sin funktionalisme plejede at være en modpol til den individualistiske økonomiteori.

Begrebet 'metodologisk individualisme' stammer fra den unge Schumpeter. Også denne innovation har været en uhørt succes (Przeworski i Birnbaum/Leca, 1990: 62f).

Schumpeter argumenterer at metodologisk individualisme intet har at gøre med 'politisk individualisme' - forstået som sympati for liberalistiske værdier - og at den derfor er neutral i forhold til politisk ståsted. Schumpeter afgrænser videre begrebet i forhold til 'sociologisk individualisme', der begriber mennesket som reelt a-socialt; han er åben overfor en kritik af et sådan ontologisk udsagn (Schumpeter, 1953: 888f), men metodologisk individualisme hævdes at være uafhængig af agenternes reale karakter og økonomiens reale indretning:

"... hier handelt es sich um etwas anderes: Was die Volkswirtschaft nämlich **ist**, und ob das Individuum die treibende Kraft sei oder eine solche anderswo gesucht werden müsse, ist belanglos für uns. ... Dass soziale Einflüsse das Handeln des Einzelnen bestimmen, und dass der Einzelne ein verschwindend kleiner Faktor sei, geben wir durchaus zu, aber hier ist das alles gleichgültig. ... Das ist ein ebenso paradoxer wie fundamentaler Satz: Für den Nationalökonomien soll das Wesen der Volkswirtschaft gleichgültig sein? Wir zögern nicht die Frage zu bejahen. Ja wir gingen noch weiter, wir sagten, dass selbst das Wesen des Wirtschaftens für uns gleichgültig ist. Wir haben auf **das** zu blicken, was wir erreichen wollen - das ist in diesem Falle die Preiserscheinung - und nur das anzuführen, was zur Erreichung unseres Zieles unbedingt nötig ist. ... Wir meinen nichts anderes, als dass die individuelle Betrachtungsweise kurz und zweckmäßig zu in erheblichen Masse brauchbaren Resultaten führt und allerdings auch, dass innerhalb der reinen Theorie uns eine soziale Betrachtungsweise keine wesentlichen Vorteile gewährt und mithin überflüssig ist" (Schumpeter, 1908: 93-95).

Metoden er altså uafhængig af genstanden, af økonomiens karakter; den er et neutralt redskab. Det er præcis det synspunkt, jeg i det følgende vil argumentere imod. Metodologisk individualisme er især associeret med neoklassisk økonomiteori, mens østrigerne snarere hælder til ontologisk individualisme, når de - nogle af dem - pointerer præmissernes realitet ('essentialisme'); den følgende kritik er derfor overvejende rettet mod neoklassisk teori.

Schumpeter's argument er at priserne - tilfældigvis? - kan udledes individualistisk, altså af den enkelte forbrugers og producents planer og handlinger. Dette er den økonomiske individualismes projekt, der med udgangspunkt i Valgteorien ('Choice Theory') opbygger en pristeori, der kaldes mikroøkonomi netop fordi grundenheden er de enkelte agenter; i næste omgang søger man så at udlede makroøkonomien af mikro-bestemmelserne, bl.a. gennem aggregering af disse.³

Problemet er at fordi priserne måske **kan** udledes på denne måde (det diskuteres nedenfor), er det ikke dermed vist at de **skal** udledes sådan; dette var pointen i Kapitel 10. Logisk set er det jo tænkeligt at priserne kan udledes på anden vis, og rent faktisk er der givet alternative bud. Marx tager i stedet udgangspunkt i det - objektive - socialt nødvendige arbejde, og Sraffa bygger på den ligeledes objektive produktionsstruktur. Dette er ikke stedet til en nærmere diskussion af disse pristeorier, blot dette: Marx's arbejdsværdilære er af mange grunde kritisabel, men ingen har hidtil kunnet finde logiske mangler i Sraffa's minimalistiske teori, der først og fremmest argumenterer at priserne først kan bestemmes, når enten rentefoden eller lønnen er blevet bestemt politisk, dvs. priserne kan ikke udledes **rent** individualistisk (økonomisk). Der er masser af argumenter pro et contra de tre pristeorier: er pristeoriens essens de langsigtede og objektivt bestemte normalpriser, mens de kortsigtede svingninger, bestemt af udbud og efterspørgsel, kommer i anden række, fordi de blot virkeliggør disse nødvendige priser? eller er de individualistisk - eller mikroøkonomisk - bestemte priser det almene tilfælde og Marx og Sraffa særtilfælde? osv. osv.

Alle disse argumenter er på dette sted uvæsentlige. Hovedsagen er at Schumpeter's slutning fra 'kan' til 'skal' er logisk ugyldig. At A **kan** udledes af B, udelukker ikke at A også kan udledes af et C, der enten er på samme logiske nivo som B eller er B's baggrundsvariabel. At priserne kan udledes individualistisk er naturligvis en nødvendig forudsætning for det neoklassiske (og østrigske) projekt, men det er ikke en **tilstrækkelig** betingelse for at det er ræsonnabelt. Selvom udledningen måtte være **rigtig**, er det dermed ikke sagt at den er relevant eller **gyldig**; ingen benægter at udbud/efterspørgsels mekanismen er **rigtig**, men der er så mange rigtige ting i denne verden. Fordi det er rigtigt at Danmark er et konstitutionelt monarki, er det ikke dermed sagt at dette forhold bør lægges til grund ved en analyse af vort politiske system.⁴

11.3.2. Magt og prisbestemmelse

Lad os starte med spørgsmålet om, hvorvidt priserne **kan** udledes individualistisk.

Ud fra forbrugernes individuelle præferencer kan vi bestemme at A ved en pris på 150 kr. vil efterspørge 2 cd-ere, ved en pris på 100 kr. 6 cd-ere etc., således at vi kan konstruere A's efterspørgselsfunktion (altså en liste over hypotetiske valg eller køb); tilsvarende efterspørger B hhv. 1 og 3 cd-ere og C 2 og 4 cd-ere. De individuelle efterspørgselskurver kan nu adderes (aggregeres), og vi får at den samfundsmæssige efterspørgsel i vor miniøkonomi er 5 cd-ere ved en pris på 150 kr., og 13 cd-ere ved en pris på 100 kr. Det samfundsmæssige udbud kan findes på tilsvarende facon. Markedsprisen bestemmes som den pris - måske 105 kr. - hvor efterspørgsel = udbud.

Dette ræsonnement synes at have en ganske bestemt forudsætning, nemlig at agenternes præferencer eller valg er **uafhængige af hinanden**. Hvis A ved en pris på 100 kr. efterspørger 6 cd-ere, **fordi** hendes gode ven B agter at købe 3 cd-ere ved denne pris, kan vi ikke blot lægge sammen; den samlede efterspørgselsfunktion bliver da **noget andet** end summen af de individuelle funktioner, fordi disse simpelthen ikke er defineret; A's og B's efterspørgselsfunktioner er ikke individuelle, men umiddelbart sociale. Og hvis B i sit valg er påvirket af cd-udbyder D's massive reklamekampagne, er efterspørgslen ikke uafhængig af udbudet, hvorfor tvedelingen i efterspørgsel og udbud bryder sammen. Derfor forudsætter neoklassisk ligevægtsteori at agenternes præferencer og valg er uafhængige af hinanden. Med Balogh's ord er neoklassikernes 'ideale forbruger' ikke

"influenced by persuasive advertisement. In particular, he must not be influenced in his own choice by the consumption, conspicuous or otherwise, of others. In other words, in sociological parlance, the consumer must be entirely 'inner-directed' - an 'island of utility'" (Balogh, 1982: 79f, jvf. også Hausman, 1992: 30, og Howard, 1979: 32).

Hvis A's præferencer er af social karakter, synes den metodologiske individualisme at miste sin forklaringskraft overfor markedsfænomener.

Denne indvending synes ødelæggende for metodologisk individualisme som redskab ved empiriske undersøgelser, for hvem vil benægte at vore præferencer meget langt hen ad vejen er underkastet samfundsmæssig påvirkning? Neoklassikerne vil i hvert fald ikke, men de vil næppe føle sig ramt, når samme Balogh kritiserer ovennævnte billede af forbrugeren

som 'an absurdly restricted view of human behaviour'. Metodologien er jo - pace Schumpeter - uafhængig af disse reale sammenhænge; den er ikke afhængig af en ontologisk individualisme. I neoklassiske selvforståelse har vi at gøre med en abstrakt model, der senere må inddrage den nævnte interdependens for at gøre teorien mere virkelighedstro.

Det er klart at enhver pristeori må starte med en abstrakt teori, der er urealistisk i den forstand at den er i strid med mange empiriske kendsgerninger. Men hvorfor netop denne, individualistiske teori? Fordi den udtrykker det vigtigste i markedsøkonomien, altså skærer ind til kernen, til essensen? Det vil mange østrigere sige, men metodologisk individualisme er jo uafhængig af genstanden. Hvorfor så? Det neoklassiske svar er, at man er nødt til at gøre denne urealistiske forudsætning om præferencernes uafhængighed, thi ellers **kan** priserne ikke udledes og der går brok i hele systemet. Det er således resultatet, der dikterer præmissen; det ønskede svar definerer spørgsmålets udformning.

Hvis det allerede er givet at priserne **skal** udledes individualistisk, så er denne metodologiske logik upåklagelig, dvs. så er det klart berettiget at se bort fra præferencernes interdependens. Men som vi har set er dette ikke givet a priori, jvf. Marx's og Sraffa's alternative udledninger (som selvfølgelig **også** bygger på 'urealistiske' antagelser).

Imidlertid er der et centralt, institutionelt argument for at anvende Valgteorien på priserne. Markedet forudsætter nemlig agenter, der er privatejere og dermed **suveræne** i valgsituationen. A er påvirket af B's præferencer og valg, men dette er en empirisk tilfældighed. Dette må vi se bort fra i den almene analyse, såfremt man anlægger den metodologiske hovedregel kun at inddrage de momenter, der er nødvendige for at ens analysegenstand - her markedsprisen - eksisterer. At A lader sig påvirke af B eller af Mars' position på himlen er uinteressant i forhold til, at det er A der **bestemmer** om han vil lade sig påvirke; den metodologiske individualisme ville kun få principielle problemer, såfremt den institutionelle ramme gav B en **ret** til at influere - måske diktere - A's valg. Menger er tæt på dette synspunkt, når han skriver at 'Rigorous theory' kræver "the dogma of complete freedom from external compulsion" (Menger, 1883: 85, smlgn. også s.86; Menger's fremhævelse), men synspunktet udvikles ikke institutionelt.

I en markedsøkonomi ligger **magten** ét og kun ét sted, nemlig hos privatejerne. Det er privatejerne, der **bestemmer**, og det er derfor - og kun derfor - at det er relevant og gyldigt at opbygge prisbestemmelsen på agenternes suveræne, frie valg. I en planøkonomi eller i en såkaldt pri-

mitiv økonomi vil det derfor være helt forfejlet at søge at begribe priserne - hvis der er nogen - individualistisk.

11.3.3. Ikke mennesket, men privatejeren er subjekt

Umiddelbart kan man undre sig over at man ikke finder dette argument i den enorme østrigske og neoklassiske litteratur om subjektivismen og individualisme. Det skyldes først og fremmest at denne gave til dem er **for-giftet**.

Hvorfor det? Umiddelbart fordi dette argument for individualismen, dermed subjektivismen, indskrænker disse teories gyldighed til et særligt system, nemlig markedsøkonomi. Og det var ikke meningen: Meningen var at subjektivismen skulle udspringe af menneskets natur og **derfor** have gyldighed for ethvert økonomisk system, der består af mennesker (og menneske: Robinson); meningen var at fremstille markedsøkonomi som en manifestation af nogle universelle principper, dermed som naturlig.⁵

Hertil kommer at ovenstående argument ikke begrundes **individ**et som pristeoriens præmis: Magtargumentet begrundes i stedet **privatejeren** som subjekt. Dette fremgår af to forhold.

For det første er privatejendom ikke nødvendigvis individuel. Det er tænkeligt at den er upersonlig (et aktieselskab) eller beror hos et fællesskab (fx en familie), jvf. Kapitel 2.5. Markedsmagten - købekraften - ligger her ikke hos det enkelte menneske. I det almene tilfælde er privatejeren en black box, hvis interne beslutningsproces - dermed magtfordeling - kan være alt mellem himmel og jord; fx kan familien være demokratisk eller patriarkalsk, og i sidste tilfælde ligger magten ikke hos mennesket som sådan, men hos mennesket som fader. Denne interne organisering er ligegyldig i den almene markeds- og pristeori.

For det andet viser en lakmusprøve at mennesket som menneske, altså individet, umuligt kan være subjekt i markedsøkonomien: Et menneske uden privatejendom - ressourcer, indkomst - er irrelevant for en begrielse af markedet og priserne.

Ikke mennesket, men privatejendommen er markedsøkonomiens subjekt. Existensen af upersonlig privatejendom viser - med en parafrase af Pareto - at mennesket kan forsvinde, blot det efterlader sin privatejendom; derimod kan privatejendommen ikke forsvinde uden at markedets subjekt forsvinder. På det mest fundamentale nivo må konklusionen være, at **metodologisk individualisme er ugyldig** ved analysen af markedet. Det gyldige i metodologien ligger alene i dens atomisme, altså dens

understregning af at magten er splittet op i en række suveræne beslutningsenheder; enhederne er frie til at vælge, således at **Valgteorien er gyldig**. Kun i det specielle tilfælde, hvor al privatejendom er individuel, kommer al markedsmagt til at ligge hos individet, hvorved metodologisk individualisme får gyldighed.

Markedsmagten har to aspekter, et formelt og reelt.

Den **formelle magt** beror på at privatejeren politisk-juridisk er garanteret mod indblanding, det være sig fra andre privatejere eller fra staten; kun privatejeren bestemmer. Vi kan også sige at dette er den kvalitative bestemmelse. Den er ens for fattig og rig, er altså uafhængig af privatejendommens kvantitet. Privatejendom indebærer formel lighed, og **markedet er det frie økonomiske system**.

Den **reelle magt**, derimod, afhænger af privatejendommens størrelse. Den forbruger, der har minimal købekraft, kan nok præferere mellem ris og kartofler, men valget har ringe betydning. Markedsmagten er den effektive efterspørgsel, og den er i dette tilfælde lille selv om behovene måske er store. Privatejendom indebærer reel ulighed, og **markedet er de riges økonomiske system**.

Liberale har traditionelt understreget det formelle element: at alle medlemmer af det borgerlige samfund har lige muligheder etc. I økonomisk teori ytrer denne ideologiske 'bias' sig i den typiske model-rækkefølge: Det ulige magtforhold er ikke til diskussion (analyse) i grundmodellen, hvor agenternes ressourcer er givne ('income restraint'); privatejendommens størrelse inddrages først i et senere kapitel, i forbindelse med prisdannelsen på produktionsfaktorer, dermed indkomstbestemmelsen. Til sammenligning er indkomstfordelingen mellem ejere af arbejdskraft og kapital (løn og profit) væsentlig for prisdannelsen i alle Sraffa's modeller, bortset fra den første (subsistensmodellen) hvor profit er udelukket af fysiske grunde. Den liberale modelrækkefølge afspejler en ideologiske 'vision'; dette er særlig tydeligt hos de 'gamle' østrigere, hvor færdigvarenyttens er vigtigst, nemlig værdidefinerende, mens produktionsfaktorer og indkomst er sekundære kategorier.

Omvendt har socialister traditionelt afskrevet det formelle element som en juridisk formalitet, jvf. den sarkastiske bemærkning om at det er forbudt for både rige og fattige at sove under Seinen's broer. Friheden er tom, illustreret ved det frihedsbegreb, som en 'kartoffelbar' i USA gør sig til talsmand for: "We give you freedom", annoncerer den; begrundelsen

er at kunden frit kan vælge mellem op til 20 forskellige typer dressing til den bagte kartoffel.

Synspunktet i denne afhandling - et synspunkt der løbende argumenteres for - er at både det formelle og reelle, det kvalitative og kvantitative, det procedurale og det substantielle er væsentligt.

11.3.4. Privatejeren som pseudo-subjekt

Argumentationen ovenfor indebærer, at magten i markedsøkonomien ligger hos privatejeren, som derfor er dette systems subjekt; administratoren af privatejendommen er bestemt som formelt fri og uafhængig af de andre, af samfundet. Indgår privatejeren i en social-økonomisk relation, er denne derfor umiddelbart bestemt som en frivillig kontrakt; al tvang er udelukket. Dette moment er fastholdt i de traditionelle borgerlige kontrakt- og valg-teorier om samfund og økonomi.

I dette afsnit kvalificeres denne konklusion.

Smith, Marx, Keynes og Hayek enige om, at markedet og dets love har en overpersonlig karakter, og den dag i dag definerer neoklassikerne den fuldkomne konkurrences markedspris som en pris, som ingen af agenterne har magt til at påvirke. Smith taler om en usynlig hånd, Marx om en fremmed magt, Keynes om en af mikro uafhængig makroøkonomi og Hayek om den spontane orden; dette viser en forskellig - positiv eller negativ - holdning til denne objektivitet, men der er ikke uenighed om at markedet er et upersonligt socialt fænomen. Denne tese er ukontroversiel, er altså ikke en særlig marxistisk tese.

I Kapitel 16.1 (og andetsteds) udvikles det nærmere, hvordan privatejendommen leder til denne sociale objektivitet. I nærværende kapitel forudsættes det blot, og vi ser på konsekvenserne heraf for bestemmelsen af markedsøkonomiens agenter.

Er det på denne baggrund korrekt at betegne privatejeren som markedsøkonomiens magthavende subjekt? På den ene side ligger bestemmelsesretten ubetvivleligt her, og ikke i et eller andet fællesorgan, men på den anden side er det vel så som så med magten, når resultatet er 'unintended consequences', dvs. noget som ingen har ønsket og villet. Hvis jeg under mit havearbejde uafvidende kommer til at ødelægge livsbetingelserne for nogle pindsvin, er jeg da subjekt for denne udryddelseshandling?

Løsningen på denne antinomi - at privatejeren både er subjekt og ikke subjekt - er at agenterne kun er **ubevidste** subjekter, dvs. de har gennem deres handlinger skabt de markedsøkonomiske sammenhænge (hvem

skulle ellers have gjort det?), men uden at have bevidsthed herom. Privatejeren handler naturligvis med bevidsthed, men ikke med den relevante sociale bevidsthed, thi hun er ikke social planlægger; privatejeren handler med **privat bevidsthed**, dvs. de målsætninger, der driver handlingerne, er vendt indad, mod privatinteressen, ikke udad, mod den sociale sammenhæng med de andre privatejere. **Handlingens** domæne er det sociale, thi markedsagentens beslutninger vedrører systemets økonomiske relationer, men **bevidsthedens** domæne er - som Hayek siger - det helt nære. Derfor bliver markedsøkonomien at ligne med en næsten guddommelig mekanisme (Smith og Hayek), eller med et skib, hvis sømænd er gået ned i kahytten for at spille kort og dermed har overladt skibets skæbne til naturkræfternes forgodtbefindende (Marx). Frihed forudsætter allerførst bevidsthed, thi uden bevidsthed ingen valg; markedets agenter har ikke social bevidsthed, og derfor er de som sociale agenter ufrie, undergivet markedets **sociale tvang**. Dette er den anden side af den medalje, hvis første side er privatejernes uafhængighedserklæring overfor samfundet, deres frihed i forhold til hinanden.

Markedet er en pseudo-objektivitet skabt af et pseudo-subjekt. Qua handlende er privatejeren subjekt, men qua socialt bevidstløst er hun ikke mere subjekt end den drukne, der i et blackout forårsager alskens ulykker (Marx), eller kunstneren der ud ad overjordisk intuition skaber det sublime (Smith og Hayek). Et **egentligt** subjekt ledes af sine målsætninger, og da markedsagenten alene ledes af sine private hensyn, er hun alene et **privat subjekt**. Som socialt handlende er hun **ikke** subjekt, thi vi kan ikke genfinde markedsprisernes spontane orden i nogen af privatejernes bevidsthed; som social er hun **ikke determinerende magt**, men **kausalt kraft**, på linie med de objektive klimatiske forhold. Østrigerne går for at have den mest individualistiske og teleologiske begribelse af markedets agenter; dette er udgangspunktet, som vi bl.a. finder hos den yngre Hayek. Men den ældre Hayek konkluderer, at mennesket historisk er objekt for evolutionens funktionalistiske love, og aktuelt er undergivet markedets luner. Frihedens jernbur, som Gamble siger (jvf. Kapitel 5.5).

Anderson (1993) argumenterer at markedets agenter kun har negativ indflydelse på markedet, thi de kan kun påvirke gennem 'exit', dvs. ved at fravælge varer. De har ikke positiv magt, dvs. magt til at bestemme at nogle varer skal sælges til den og den pris; de har ikke 'voice', altså magt til at sætte dagsordenen. Anderson antager naturligvis her fuldkommen konkurrence, dermed fravær af personlige leveringsaftaler. Denne måde at stille det op på er uheldig, for såvel ved at vælge som ved at fravælge

varer har forbrugerne magt til at påvirke vareudbudet (overefterspørgsel giver større udbud, underefterspørgsel mindre), dvs. magten udøves ikke blot som en vetoet. Det centrale ligger i stedet i at denne magt over markedet er indirekte og ubevidst, for forbrugerne køber ikke flere rødspætter for at fremlokke et større udbud, ej heller færre for at gennemtvinge en mindre pris; hvis forbrugeren er rationel, vil vedkommende nemlig vide at den enkelte ikke kan virkeliggøre sådanne målsætninger (vi forudsætter stadig fuldkommen konkurrence). Anderson har ret i at markedsagenternes magt er begrænset fordi de ikke sætter dagsordenen, men årsagen hertil er at de ikke er sociale planlæggere.

Forbrugerens frihed er ingen illusion, men det er en specifik **privat frihed**. Det er friheden til at vælge og vrage mellem varerne som de vil; privatinteressen har frit slag ved denne **aktive mængdetilpasning**. Her har vi domænet for Valgteorien.

Denne teori må antage at priserne, dermed de social-økonomiske relationer, er 'uafhængige variabler', altså ikke genstand for valg; "there is no one left over whose job it is to make a decision on price", som Arrow sagde,⁶ dvs. forbrugeren er **passiv pristager**. Valgteorien er her inoperabel, fordi agenten i sin specifikke sociale existens er ufri.

Ethvert samfund vil have sin særegne fordeling af frihed og tvang; et samfund med total frihed er intet samfund, og Marx er lidt for lyrisk, når han taler om kommunismen som et samfund, 'hvor hver enkelts frie udvikling er betingelsen for alles frie udvikling' (Marx, 1848: 47). Den særlige konstellation under markedsøkonomi kan - med en parafrase af Mandeville - karakteriseres som 'Private freedom, public coercion'.

Markedsøkonomien formodes at være et system, der giver menneskene maximale muligheder for at udfolde deres individualitet. Jeg har vist at dette er tvivlsomt, fordi friheden er inkarneret i privatejendommen snarere end i individet; markedsøkonomi og individualisme er fænomener, mellem hvilke der ikke er en logisk nødvendig sammenhæng. I praksis er det også svært at påvise en sådan sammenhæng, thi i takt med den extensive og intensive almengørelse af markedsøkonomien synes menneskenes individualitet – forskellighed - at aftage. Markedet harmoniserer, homogeniserer og ensretter os: tendensen er at hvor man før spiste røde pølser i Danmark og souvlaki i Grækenland, spiser alle nu standardiseret mad hos McDonald.

Dette er kun et paradox, hvis man tror at marked og individualisme har noget med hinanden at gøre. Når man forstår at markedet i stedet har med privatejendom - penge - at gøre, forsvinder paradoxet.

11.4. Selviskhed

11.4.1. Teorihistorisk

Indtil slutningen af 1800-tallet var der almen enighed om at privatejendom og marked implicerer selviskhed. Som vi har set blev disse institutioner vurderet negativt i Antikken og Middelalderen (Kirken), dels fordi det var skadeligt for samfundet at den enkelte uddrog det ressourcer for at mele sin egen kage (privat = røveri), dels fordi denne vendt ryggen til de andre var skadelig og demoraliserende for den enkelte (privat = idiotisk = selvisk), jvf. Kapitel 2.1 om etymologien. Privatejendom og marked blev dog - indenfor visse grænser - tolereret som en nødvendig, om end beklagelig, indrømmelse til denne verdens ufuldkommenhed.

Denne holdning udsprang ikke nødvendigvis af en forkærlighed for fællesejendom og kommunisme. Den udsprang snarere af en aristokratisk, evt. religiøs, foragt for jordelivets existensbetingelser og af en mere jordnær modvilje mod at andre end magthaverne besad privatejendom. Dette ændres med borgerskabets etablering som en slagkraftig klasse i løbet af det 18. århundrede. Teorien skifter fra at være den gamle overklassens teori om nogle parvenu'er, til at blive privatejernes teori om sig selv. De borgerlige teoretikere fastholder at privatejendom og marked implicerer selviskhed, men de vender denne dårlige ting til en god ting. Mandeville erklærede at 'private synder' er 'offentlige dyder', hvilket Adam Smith senere søgte at begrunde med henvisning til at markedet som en 'usynlige hånd' sørger for at den selviske stræben resulterer i det fælles bedste (økonomisk orden); den kolde (privat)interesse er her et langt mere effektivt redskab end den sværmeriske passion for næsten (Hirschmann, 1977), - en tanke der i vore dage er blevet gentaget af Hayek, der derfor explicit vender sig mod at virksomheder lader 'sociale hensyn' distrahere profitmaximeringen (Hayek, 1967: 300).

De marginalistiske nytteteoretikere, fra 1871 og fremefter (jeg ser bort fra Gossen og andre forløbere), er splittede på spørgsmålet. De mest fir-kantede utilitarister fastholdt at det økonomiske system byggede på selviske individer; det gælder således Jevons og Edgeworth:

Jevons karakteriserer generelt økonomiteorien som 'the mechanics of utility and selfinterest', og i udvekslingsanalysen må hvert individ "be considered as exchanging from a pure regard to his own requirements or private interests" (Jevons, 1871: 90 og 133). **Edgeworth** - den mest explicitte utilitarist blandt den tids økonomer - erklærer: "The first principle of Economics is that every agent is actuated only by self-interest." Og han argumenterer at dette princip er gyldigt både i 'fred', dvs. når de udvekslende indgår en kontrakt, og i 'krig', dvs. når den ene part af konkurrencegrunde ændrer sine priser (Edgeworth, 1881: 16f).

Menger understreger, som Adam Smith, at mennesket også har en moralsk-altruistisk side, men denne kan ikke komme til udfoldelse indenfor det økonomiske domæne. Økonomiteorien må derfor antage selvisheden som et axiom; dette er endog menneskets dominerende side:

"In the same way, among human impulses that which impels each individual to strive for **his** well being is by far the most common and most powerful" (Menger, 1883: 87).

Hos klassikerne havde overvejelserne over agenternes motivation mest haft status af filosofisk introduktion. Hos marginalisterne blev selvisheden tolket som stræben efter selvisk nytteoplevelse og som sådan rykkede den - grundet skiftet til subjektiv nytteteori - ind i kernen af den økonomiske teori.

Men vi finder blandt marginalisterne også en anden strømning. Her præsenteres markedøkonomien som en neutral mekanisme, der kan akkommodere enhver præference, egoistisk eller altruistisk. Man kan naturligvis gætte på baggrunden herfor: At den socialistiske kritik af marked og kapital for umenneskelighed hhv. udbytning måske ansporede den herskende økonomiteori til at præsentere det herskende økonomiske system på en mere etisk korrekt måde, så at det kunne fremstå som moralsk snarere end som umoralsk.

Den klareste repræsentant for dette kontingent af marginalister er **Walras** (se til det flg. Walras, 1874: Lesson 2, 3 og 4). Han skelner mellem 'industri', der omfatter markedøkonomi med udveksling, priser etc., og 'institutions', først og fremmest ejendommen og dens fordeling. Videnskaben om 'industri' (altså markedøkonomi) har knapheden som udgangspunkt og vedrører derfor fundamentalt forholdet mellem menneske og ting; behovets moralske kvalitet kommer derfor ikke ind i billedet (s.65); dette harmonerer med at prisen ses som 'naturlig' og således hævet over menneskelig indflydelse og ansvar (s.69). Det er først i teorien om

ejendommen, at menneskene indgår 'in the capacity of moral personalities' (s.79). Hele denne opdeling svarer ganske til Stuart Mill's skelnen mellem (teknisk) 'produktion' og (moralsk /politisk) 'distribution'.

Walras's kendte værk er Bog 1, omhandlende den 'rene' del af teorien om 'industri', idet teorien om ejendom først kommer i Bog 3. Det kan derfor ikke undre at egoisme/altruisme problemstillingen overhovedet ikke indgår i Bog 1; ordene 'egoism', 'selfinterest' eller 'altruism' optræder ikke i den engelske udgave. Vi kan konkludere at markedsøkonomi iflg. Walras er etisk neutral, altså ikke indbegriber selvished.

Walras' elev, **Pareto**, er lidt mere explicit på dette punkt. Han understreger at den nytte, markedets agenter stræber efter, a priori er ganske ubestemt, eftersom den suverænt bestemmes af agenten selv og derfor kan være hvad som helst; heraf følger at agenten udmærket kan have altruistiske mål (Pareto, 1927: 105f).⁷

Endelig har vi **Marshall**, der mener at det er en misforståelse at økonomi

"had no concern with any motive except the selfish desire for wealth, or even that it inculcated a policy of sordid selfishness" (Marshall, 1890: 19).

De penge, man stræber efter, kan nemlig godt gå til et nobelt formål.

Som vi så i Kapitel 9 mener moderne Valgteori - østrigsk eller neoklassisk - at agenten er fri til at følge et hvilket som helst mål, dvs. han/hun betragtes som motivationelt neutral.

Jeg har, ukronologisk, reserveret Wicksteed's bemærkelsesværdige analyse til særbehandling. Philip H. **Wicksteed** (1844-1927) er berømt for at have generaliseret den marginalistiske betragtning til også at gælde produktionen og prisdannelsen på produktionsfaktorer; hans hovedværk er 'Common Sense of Political Economy' fra 1910. Han var - som Walras og Wicksell - lidt af en social reformator og i mange år virkede han som præst. Dette er baggrunden for hans interesse for markedsøkonomiens etiske præmisser.

Iflg. Wicksteed (1910: 166ff, smlgn. referatet i Steedman, 1989: Chp.10) er markedsøkonomi fuldt forenelig med altruisme; husmoderen, der køber ind, er ikke og behøver ikke at være et egoistisk monster, tværtimod vil hun typisk være ansporet af at varetage de øvrige familie-medlemmers ve og vel (pp. 170ff). På den anden side er det rigtigt at hun ikke tager hensyn til købmandens interesser; gjorde hun det, fx ved at betale overpris, ville hun netop svigte sin familie.

Wicksteed kalder dette forhold **non-tuisme**, fra tu=du. Den eneste som vi ikke kan tage hensyn er udvekslingspartneren (som altså tænkes i ental, 'tu'):

"What makes it /dvs. udvekslingen/ an economic transaction is that I am not considering you /dvs. udvekslingspartneren/ except as a link in the chain, or considering your desires except as the means by which I may gratify those of some one else - not necessarily myself. The economic relation /dvs. udvekslingen/ does not exclude from my mind every one but me, it potentially includes every one but you /udvekslingspartneren/. You it does indeed exclude ...The specific characteristic of an economic relation is not its 'egoism', but its 'non-tuism'" (Wicksteed, 1910: 174 og 180).⁸

Indebærer markedsøkonomi selviske agenter? eller kan systemet akkommodere enhver moralsk motivation?

Som vi har set har økonomiteorien svinget mellem de to opfattelser. Det vil blive argumenteret at Wicksteed's opdeling af holdningen udenfor markedet (hensyn til familien) og holdningen på markedet (ikke-hensyn til udvekslingspartneren) er fundamentalt rigtig; men såvel hans begrundelse herfor som hans fortolkning af resultatet er kritisabel. I de flg. afsnit søges det vist at vi ved hjælp af det begreb om privatejendom, som blev udviklet i Kapitel 2, kan løse problemet på tilfredsstillende vis.

11.4.2. Privatejeren som sådan: Før markedet

Umiddelbart ligger der i privatejendommens begreb kun én eneste ting, nemlig at kun ejeren har ret til at bestemme; dermed defineres beslutningens subjekt som frit i forhold til samfundet. Dette er en institutionel bestemmelse, der handler om beslutningsproceduren, men intet siger om beslutningens indhold. Den enkelte vælger frit, og netop derfor kan vi ikke vide **hvad** der vælges; for at bestemme hvad agenten vælger må vi kende vedkommendes motiver og målsætninger, men herom er begrebet om privatejendommen tavst. På samme måde som demokratiets procedure - lige og almen valget hvor flertallet bestemmer - ikke kan fortælle os hvad vælgeren vil stemme, eftersom proceduren er neutral overfor om vælgeren er motiveret af personlige, klasse-mæssige eller mere almene hensyn.

På dette nivo er det altså en klar fejl at tillægge individet særlige egoistisk motiver, således som Adam Smith og de utilitaristiske marginalister

gjorde; Valgteori gør her ret i at insistere på fuldstændig neutralitet mht. valgets motiver og dermed indhold.

Det er dette moment Hayek fremhæver i sin bestemmelse af individualismen:

"As the belief that individualism approves and encourages human selfishness is one of the main reasons why so many people dislike it, and as the confusion which exists in this respect is caused by a real intellectual difficulty, we must carefully examine the meaning of the assumptions made. ... If we put it concisely by saying that people are and ought to be guided in their actions by **their** interests and desires, this will at once be misunderstood or distorted into the false contention that they are or ought to be exclusively guided by their personal needs or selfish interests, while what we mean is that they ought to be allowed to strive for whatever **they** think desirable" (Hayek, 1949: 13 og 15).⁹

Med andre ord: At beslutningen træffes **af** individet betyder ikke at den træffes **for** individet; når man reducerer selvished til en tautologi - alle mine handlinger er selviske, fordi jeg søger at virkeliggøre **mine** målsætninger - overser man dette. Privatejeren er kun **a-social** i procedural forstand, dvs. beslutningen træffes uafhængigt af de andre (samfundet); man skal her glemme betegnelsens substantielle, negative konnotationer (= egoisme).

Videre er privatejeren - dermed markedets subjekt - ikke nødvendigvis et **individ**, så det vil være forkert at antage dette i en formel, almen analyse. Husker vi - som Wicksteed - at agenten udmærket kan være en husmoder, der repræsenterer sin familie, bliver det umiddelbart klart at det er fejlagtigt at tillægge privatejeren selviske motiver. Kun hvis man, som Smith og de marginalistiske utilitarister, går ud fra at privatejeren er ét menneske, kan den tanke opstå at privatejeren handler af hensyn til et 'selv'.

Privatejendommens procedurale og ikke-individuelle essens udelukker altså at privatejeren nødvendigvis er selvisk.

11.4.3. Privatejeren som udvekslingens subjekt: På markedet

Det er ikke givet at privatejeren dukker op på markedet for at udveksle; hvis han/hun/de oplever godet som brugsværdi vil han/hun/de selv forbruge det, og det kan også tænkes at godet foræres bort i ren altruisme.

Imidlertid **antager** vi nu at agenten ønsker at udveksle privatejendom. Spørgsmålet er om **udveksling** indbegriber selvished?

Det gør den, - under én og kun én forudsætning, nemlig at agenten er **målrational**, men dette antages jo normalt i den økonomiske teori og indebærer derfor ikke nogen extra gyldighedsbegrænsning. Begrundelsen er denne: Aftenen før butikken åbner formulerer skrædderen - evt. skrædderfamilien - sine værdier, definerer sine nyttepræferencer; som vi har set kan dette være hvad som helst: flest mulig bøffer til dem selv, brød til Afrika's børn etc. Det vil nu være **inkonsistent** at tage hensyn til køberens ønsker og interesser, når tøjet næste dag skal sælges; derved ville man svigte sig selv hhv. Afrika's børn; man kan derfor kun være altruist, hvis man ser bort fra udvekslingspartnerens ønsker. Disse ting findes klart udtalt hos Wicksteed, om end han ikke explicit knytter an til økonomiteoriens rationalitetsforudsætning. I udvekslingen er privatejeren altså selvisk. Noget andet er at den andens behov er et nødvendigt middel for den udvekslende, for hvis skrædderens tøj ikke tilfredsstiller et behov hos kunden, kan det ikke sælges, og han står uden midler til at virkeliggøre sine målsætninger. Derfor er skrædderen - eller en moderne virksomheds marketingsafdeling - tilbøjelig til at hykle ved at **foregive** omsorg for kundens behov, jvf. det berømte Smith-citat:

"It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. We address ourselves, not to their humanity but to their self-love, and never talk to them of our own necessities but of their advantages." (Smith, 1776: 119).

Denne altruistiske snak om kundens 'advantages' kan tilsløre egoismen. Der er tale om **ideologi**, eftersom kundens behov ikke er mål, men middel.¹⁰

11.4.4. Er udvekslingsaltruisme alligevel tænkelig?

Der er en lille vanskelighed i denne argumentation for en nødvendig udvekslingsegoisme.

Det kan tænkes at Wicksteed's husmor har en svaghed for en bestemt købmand, og måske endog køber lidt extra for at hjælpe ham, således at agenten alligevel tager hensyn til udvekslingspartneren. Wicksteed definerer sig ud af problemet, idet han siger at vi må se bort herfra, fordi forholdet da ikke længere er 'økonomisk' (pp. 166 og 192f); dette er kritisk, fordi han tidligere har understreget at vi må tage højde for enhver præference. Vanskeligheden beror på at udvekslingen her ikke er et rent middel, men er kollapset med virkeliggørelsen af målet; den faktiske

udveksling har dels et altruistisk, dels et rent instrumentelt element, og købmanden er dels gave-modtager, dels udvekslingspartner. Problemet kan derfor håndteres ved at fastholde at vor sondring er af analytisk karakter, på samme måde som produktionsprocessens empiriske sammenfald med konsumtionsprocessen (ved tjenesteydelser) ikke forhindrer os i at adskille processerne - og de interesser der knytter sig til dem - analytisk.

Så vidt den formelle analyse. Hertil kommer et andet argument, af mere konkret karakter. Hidtil har vi set på hvem den rationelle privatejer **vil** tage hensyn til. Noget andet er hvem han/hun/de **kan** tage hensyn til. I det simple bytte kan udvekslingspartnerne kende hinanden, således at de **kunne** tage hensyn til hinanden. Antag nu almen vareudveksling, formidlet af penge, med millioner af købere og sælgere. Vi må her skelne mellem køberens og sælgerens situation.

Sælgeren sælger til et marked, der er anonymt, fordi det stort set er umuligt at kende de enkelte købere (dog kan onkel få særpris). Altruisme i udvekslingen måtte derfor rette sig mod en anonym masse af købere; en sådan blind næstekærlighed er ikke særlig sandsynlig, thi anonymiteten udelukker vel at man kan identificere en støtteberettiget fællesnævner blandt køberne (modsat hjælp til Afrika's børn), hvortil naturligvis kommer det substantielle argument at almen næstekærlighed hurtigt straffes af konkurrenterne. Gary Becker (Nobelpristager) har imidlertid opstillet en 'økonomisk model for altruisme', hvis hovedpointe er at sælgeren har en egoistisk interesse i at subventionere køberne, altså i at 'simulere' altruisme, fordi kunderne da bliver mere købedygtige (Becker, 1976: 282ff). Der er to problemer i tankegangen. For det første kender sælgeren ikke sine købere i en almen markedsøkonomi (hvor der ikke produceres efter bestilling), og for det andet har sælgeren jo ingen garanti for at køberne lægger pengene hos ham selv, - de kunne gå til konkurrenten eller købe nogle helt andre varer. Becker nævner ikke disse problemer, der betyder at modellen er irrelevant for en markedsøkonomi (og snarere har at gøre med en statslig, Keynesiansk efterspørgselspolitik).

Køberen kan - hvis han/hun/de vil - i princippet udvælge den sælger, som ønskes hjulpet. Problemet er her tendensen til at sælgeren anonymiseres til et stort varehus, hvis ejere fortaber sig i de indre gemakker af det finansielle system. Den ultimative sælger/producent er ofte umulig at identificere og derfor hjælpe. Men det kan gøres, hvilket den direkte import - udenom mellemhandlerne - af kaffe fra Nicaraguanske kaffe-

bønder viser; dette er dog besværligt og kræver en betydelig politisk-økonomisk organisering.

11.4.5. Fortolkning

Lad os vende tilbage til den almene argumentation og spørge, hvordan vi bør tolke dennes resultater?

Wicksteed mener at have frikendt markedøkonomien for 'beskyldningen' om at implicere egoisme: hans husmor er non-tuist og **derfor** ikke egoist; hendes omsorg for familien viser at hendes non-tuisme **ikke** er ækvivalent med egoisme (Wicksteed, 1910: 180).

Denne tolkning er kritisabel. Analysen viser at markedets agent udmærket kan være altruist, således at markedet altså ikke forudsætter **medfødt** egoisme; derfor kan Smith's og de marginalistiske utilitaristers selviske Homo Oeconomicus afvises. Har markedet dermed fået etisk absolution? Tværtimod. Analysen viser at det **netop** er markedet - udvekslingsformen - der implicerer ligegyldighed overfor næsten, her udvekslingspartneren. Markedet forudsætter ikke selvished: det 'sætter' (som det hedder på Hegeliansk) selvished som social 'karaktermaske'. Uafhængigt af markedet er privatejeren motivationelt en ubestemmelig person, men privatejeren **qua** markedssubjekt er - hvis målrationel - egoist.

Det er muligt at dette er et nødvendigt kompromis med nogle kategoriske etiske imperativer; det er endda muligt at Hayek har ret i at det er bedst at vor husmoder koncentrerer sin omsorg om sin familie, hvor hun har 'nær viden', og ignorerer de fjernere mennesker, som markedet objektivt sætter hende i forbindelse med. Men dette kan aldrig give dette marked status af neutralt middel: det indbegriber abstraktion fra de andre markedsagenters ønsker. Derfor udbredes selvisheden i takt med at markedet udbredes til traditionelle og postkommunistiske samfund, i takt med at det trænger ind i tidligere friholdte områder såsom familien (fx betaling af børn for husarbejde), i takt med at det opløser det 'civile samfund'. Med Anderson's ord:

"The market leaves its participants free to pursue their individual interests without considering others' interests. Each party to a market transaction is expected to take care of herself. Every extension of the market thus represents an extension of the domain of egoism, where each party defines and satisfies her interests independent of the other" (Anderson, 1993: 145).

Selvom Wicksteed's tolkning således er kritisabel, bekræfter en institutionel analyse - baseret på begrebet om privatejendommen - hans resultater, først og fremmest skellet mellem de to analysenivoer: før/uafhængigt af markedet og på/afhængigt af markedet.¹¹ Privatejeren som sådan kan udmærket være en næstekærlig Dr. Jekyll, men i sin existens som markedsagent forvandles han til den hensynsløse Mr. Hyde; dette er nok baggrunden for at tilhængere af markedsøkonomi og kapitalisme traditionelt har vaklet mellem at benægte at dette system indbegriber egoisme, og at hævde at det giver vor medfødte egoisme et naturligt afløb (således at et alternativt system er umuligt eller naturstridigt).

Denne analyse har i øvrigt betydning for en vurdering af neoklassikerens standardforudsætning om at forbrugernes præferencer er uafhængige af hinanden. I afsnit 11.2.3.2. så vi allerede at individualismen, institutionelt eller socialt begrundet, ikke kræver empirisk/indholdsmæssig uafhængighed, kun formel/procedural uafhængighed. Vi ser nu at en given forbruger blot skal være uafhængig af udvekslingspartneren (sælgeren); hvis hun skulle være uafhængig af alle andre forbrugere, ville teorien være ugyldig for Wicksteed's husmor, der jo tager hensyn til sin familie. Dette ville være en helt unødvendig - og derfor metodologisk forkert, *pace Occam* - indsnævring af Valgteoriens gyldighedsområde. Jeg er derfor uenig med Hausman, når han skriver at

"the non-interdependence of preferences is designed to rule out commodities or services such as 'food for starving Ethiopians'. The satisfaction of the preferences of others must not be included, even implicitly, among the arguments of my utility function" (1992: 32).

11.5. Bytteværdimaximering og brugsværdimaximering

11.5.1. Teorihistorisk

Maximerer det private menneske nytten? Og hvad skal der forstås herved? Grådighed og forbrugsræs eller blot rationalitet i behovstilfredsstillelsen?

For Adam Smith og den ældre økonomiske teori var umættelighed et karakteristikon ved Homo Økonomicus, på linie med selvished. Den første generation af østrigere fandt det indskrevet i det rationelle menneskes natur, at det stedse stræber efter maximal nytte (brugsværdi). De marginalistiske utilitarister kvalificerede dette med hensynet til arbejdsbesværet, men antog også at selvom vi kan få nok af et bestemt gode - den 7. radio har negativ marginalnyttes fordi den nærmest er i vejen - er menne-

skets samlede behov ubegrænsede; vi er hvileløse, for når vi har fået nok af ét gode, ser vi os straks om efter et nyt. Dette vil jeg kalde **substantiel nyttemaximering**.

Også Valgteorien forudsætter nyttemaximering, men 'nytte' er nu en black box, om hvis indhold vi intet kan vide på forhånd; specielt kan vi ikke udelukke en præference for et begrænset eller endog reduceret vareforbrug. Derfor betyder nyttemaximering ikke et forbrugsorgie, men blot at den enkelte stræber efter at virkeliggøre sine målsætninger; nyttemaximering giver blot en anden formulering af den traditionelle forudsætning om rationalitet:

"An individual who is a utility maximizer just does what he or she most prefers. To say that individuals are utility maximizers says nothing about the nature of their preferences. **All it does is to connect preference and choice ...**" (Hausman, 1992: 18; jvf også Howard, 1979: 29 og 40, og Simpson, 1975: 2).

Dette vil jeg kalde **formel nyttemaximering**.

Den ældre økonomiske teori så selvished og umættelighed som to sider af samme sag. Sammenkædningen er forståelig, eftersom det for kunden må se ud som om den bager, der stræber efter maximal pris, simpelthen er grådig; han kan jo ikke se, hvad bageren bruger pengene til. Tilsvarende afviser moderne økonomisk teori begge karakteristika; markedsagenten kan godt være altruistisk og kan godt stille sig tilfreds med et begrænset antal goder.

Men selvished/altruisme vedrører den sociale motivation og relation, mens umættelighed/begrænsede behov umiddelbart handler om den naturlige motivation. Der er tale om to forskellige problemstillinger; Robinson kan ikke være selvisk, men godt være grådig. Den første problemstilling knytter an til bytteværdien, den anden til brugsværdien, og inden for abstrakt markedsøkonomi (simpel vareproduktion) er brugsværdien eller nyttens målet, mens bytteværdien blot er midlet; vi er på to forskellige niveauer, hvor det første er det primære. Dette har betydning for analysen.

11.5.2. Analytisk

Således som vi har bestemt 'selvished' betyder det en stræben efter at opnå det bedst mulige bytteforhold på markedet, altså maximere bytteværdien. Dette følger af de to forudsætninger: 1) at agenten er rationel, og

2) at markedsagenterne bestemmer deres målsætninger hver for sig, altså ikke i fællesskab.

Dette er en **punktuel bytteværdimaximering**. Der foreligger intet om at privatejeren stedse vil kaste flere eller bedre varer på markedet med henblik på at opnå mere og mere bytteværdi. Om dette er tilfældet eller ej vil afhænge af agentens behov. Kun hvis hun altid er utilfreds med den givne behovsdækning, vil hun stræbe efter flere og flere penge. Vi må derfor vende os til spørgsmålet om, hvorvidt forbrugeren er umættelig.

Den økonomiske antropologi antyder (jvf. Kapitel 6.3.1) at mennesket ikke nødvendigvis stedse udvider sine behov. Ændres dette når mennesket antager privatejerens karaktermaske?

Privatejendom indebærer umiddelbart at behovene løsrives fra alle samfundsmæssige bånd; såvel i deres kvalitet som kvantitet bestemmes de nu umiddelbart af de asociale individer, dvs. behovene bliver asociale. Men netop fordi privatejeren suverænt definerer sine behov, kan vi ikke vide om disse er begrænsede eller ubegrænsede; vi må holde fast i denne institutionelle uafhængighed og derfor se bort fra eventuelle empiriske psykologiske tendenser til at 'keep up with the Jones'ses'. Mht. sin primære målsætning er privatejeren en Tabula Rasa.

Derfor er jeg enig med Valgteorien, der blot forudsætter at agenten er rationel, altså nyttemaximerer i formel forstand.¹² Og en sådan nyttemaximering er netop identisk med punktuel bytteværdimaximering.

Når skomageren sælger sko vil han, hvis rationel, stræbe efter den højest mulige pris. Det er meget muligt at skomageren definerer sine behov som begrænsede, og hvis det er tilfældet er der ingen grund til at han skulle bruge en meget høj skopris, dermed indkomst, til at kaste sig ud i extraforbrug. Hvis han holder fast i sin filosofi om at 'nok er nok' vil han i stedet vælge fritid, altså reducere sin produktion; økonomisk teori anerkender at dette er en mulighed for arbejdernes vedkommende, i og med at den opererer med en bagudbøjet arbejdsudbudskurve. I øvrigt kan man også tænke sig at vor skomager simpelthen forærer de overflødige penge væk.

Imidlertid kan konkurrencen sætte markedsagenterne under pres. Måske bliver det vanskeligt for skomageren at få en god pris for sine sko. Dette tvinger ham til at producere mere eller bedre. Virkningen af denne konkurrence (tendensen til polarisering og udstødning) kommer vi ind på senere. Det afgørende her er at dette ikke er et argument for at skomageren skulle omdefinere sine behov, i hvert fald ikke i opadgående retning.¹³

Den simple vareproduktions agent er både forbruger og producent, og da der produceres for at forbruge bestemmes produktionen af behovene, ikke omvendt. Normativt udtrykkes dette standpunkt af Aristoteles, der accepterer at husholdningerne har privatejendomsret og udveksler med hinanden, men kræver at udvekslingen skal sigte mod brugsværdi, der hos ham er defineret som selvforsyning, i betydningen socialt nødvendige behov. Udvekslingen må ikke være et middel til 'money-making', altså sigte mod bytteværdi (profit) (Aristoteles, 1962: 41-45).

Det store skred mod substantiel nyttemaximering ('forbrugsræs') kommer først med kapitalismen. Agenten spaltes nu op i 'husholdninger' der nyttemaximerer, og virksomheder der profitmaximerer. Når **bytteværdimaximeringen** antager sidstnævnte form bliver den **kontinuert og progressiv**, altså ikke punktuelt, og den underlægger sig brugsværdien; behovene må tilpasses kapitalens evigt voksende afsætningsbehov. Det betyder at behovene nu socialiseres, ligesom i de primitive, ikke-markedsdominerede økonomier, men hvor socialiseringen dér indebærer kvantitative grænser, betyder den nu det modsatte. Vi får substantiel nyttemaximering. Alt dette søger jeg at vise i Kapitel 31.

11.6. Subjektiv motivationsstruktur og objektiv interessestruktur

Privatejendommen instituerer en adskillelse mellem privatejernes interesser. Dette er den første forudsætning for både egoisme og altruisme, altså såvel for prioriteringen af egne ønsker over andres som det modsatte.

Under fællesejendom er en sådan polarisering ikke mulig. Hvorfor ikke? Antag at A og B i fællesskab ejer et hus, der trænger til reparation. A kan nu ikke reparere huset og dermed varetage sin egen interesse uden samtidig at varetage B's interesse, ligesom hun ikke kan varetage B's interesse i et renoveret hus uden samtidig at varetage sin egen interesse. Dette indebærer ikke en idyllisk ophævelse af alle interesse modsætninger (endsige en regression til en oprindelig identitetsløshed), thi A og B kan udmærket strides om **brugen** af huset.

Forudsætningen for at denne objektive fællesinteresse manifesterer sig subjektivt, i form af en social - fælles - motivation (A reparerer huset **for at** gavne både A og B), er den praktiske materialismes hypotese om at motivationen udtrykker interessen, altså at vi tænker det som vi har en praktisk interesse i at tænke. Dette er den materialistiske parallel til neoklassikernes 'idealistiske' rationalitetsforudsætning (der blot antager at motivationerne - præferencerne - er immanent konsistente); afvigelser fra de to antagelser kaldes hhv. 'falsk bevidsthed' og 'irrationalitet'. Hvis den

praktiske materialismes bevidsthedsteori holder, må fællesejendommens menneske være karakteriseret ved en social bevidsthed.

Lad os dernæst vende os til et system baseret på privatinteresser. Skønt interesserne her er spaltet op, er det ubetvivleligt at der også eksisterer fællesinteresser mellem privatejerne. Der er den almene interesse i en sikring af den private ejendomsret; her kræver det et minimum af 'samfundsfølelse' at oprette og adlyde en stat, der kan varetage dette hverv. Videre vil udvekslingen kun finde sted, såfremt begge parter frivilligt indvilliger, dvs. de må have en fællesinteresse i byttet (men modsatte interesser mht. bytteværdien). Hvis vi antager produktion er der endelig fællesinteressen i proportional produktion, altså økonomisk orden. Afføder disse fællesinteresser ikke et moment af social motivation?

Lad os holde os til de to sidste, rent økonomiske, tilfælde. Disse fællesinteresser synes ikke at udtrykker sig i en social motivation. A udveksler ikke med B **af hensyn til** dem begge to; det har vi diskuteret ovenfor. Og A producerer ikke 200 par sorte sko **for at** tilfredsstille det sociale behov for sko og dermed sikre økonomisk orden. Privatejerne har ikke - jvf. Smith, Marx og Hayek - det almene vel eller det sociale behov som målsætning, som motivation. De er simpelthen ikke socialistiske planlæggere. Noget andet er at de kan have læst Mandeville, Smith og deres mange efterfølgere og derved tilegnet sig den tanke, at deres egoistiske markedsadfærd virkelig gør det almene vel. Med Marx's lidt kringlede formulering:

"Das heisst, das gemeinschaftliche Interesse, was als Motiv des Gesamtakts erscheint, ist zwar als fact von beiden Seiten anerkannt, aber als solches ist es nicht Motiv, sondern geht sozusagen nur hinter dem Rücken der in sich selbst reflektierten Sonderinteressen, dem Einzelinteresse im Gegensatz zu dem des andren vor. Nach dieser letzten Seite kann das Individuum höchstens noch das tröstliche Bewusstsein haben, dass die Befriedigung seines gegensätzlichen Einzelinteresses grade die Verwirklichung des aufgehobnes Gegensatzes, des gesellschaftlichen allgemeinen Interesses ist. ... Das allgemeine Interesse ist eben die Allgemeinheit der selbstsüchtigen Interessen" (Marx: 1858: 155f).

Denne sociale bevidsthed er altså kun til moralsk 'interior decoration'.

Motivation er den bevidsthed, der får folk til at handle, dvs. den er **praktisk** bevidsthed, og den eventuelle bevidsthed om nødvendigheden af en social sammenhæng er i eminent grad ikke-motiverende for privat-

ejerne. Denne bevidsthed kan ikke bruges til noget, er **upraktisk**, og det er den fordi markedsøkonomien er skruet sammen på en sådan måde at ingen **kender** de sociale behov; kun Hayek's 'nære viden' er der mulighed for.

Konklusionen må blive at en objektiv fællesinteresse er den nødvendige, men ikke tilstrækkelige betingelse for social motivation og dermed for ophævelsen af egoisme/altruisme dualismen. Hvis det ligger udenfor agentens praktiske formåen at bidrage til det almene vel, fordi dette er 'unintended consequence', udtrykkes fællesinteressen ikke i den subjektive motivation.

11.7. Afslutning

Overfor - og derfor udenfor - markedet fremstår privatejeren som aldeles fri, som et autonomt subjekt, der uforstyrret af enhver samfundstvang kan præferere mellem kartofler og ris. På dette nivo har Valgteorien gyldighed, og det er relevant at tage udgangspunkt i subjektets frit valgte **værdier**.

Indenfor markedet kan privatejeren imidlertid kun gerere sig ved at antage bestemte karaktermasker, og som bærer af disse er agenten samfundsbestemt, heteronom; han/hun/de er ikke subjekt, men objekt. Vi har betragtet selviskhed (byttéværdimaximering), men hvert nivo i den systematiske fremstilling - hver ny økonomisk kategori - påtvinger mennesket en ny rolle (køber, sælger af arbejde, kapitalist osv). På dette nivo har Marx's metodologi gyldighed; her er det relevant at tale om **interesser**.

Som frit menneske **vælger** privatejeren (subjektive) værdier, som samfundsbestemt karaktermaske **har** vedkommende (objektive) interesser.¹⁴

På sin vis er der ikke noget kontroversielt i begrebet om økonomiske karaktermasker, for hvem vil benægte at de overpersonlige markedslove sætter grænser for vor handlefrihed? Men det er vigtigt at udrede og præcisere, i hvilken existensform individet er frit vælgende og i hvilken det er socialt determineret, hvornår fremstillingen skal trække på de individualistiske neoklassikere og østrigere og hvornår på Marx. Hvis ovennævnte differentiering af privatejeren kan accepteres som fundamental, er det klart at det indebærer en kritik af de stridende opfattelser for at falde i hver sin grøft. Neoklassikerne erkender existensen af overpersonlige økonomiske sammenhænge, når de definerer markedsprisen som overpersonlig og når de advarer mod 'fallacy of composition', men sidstnævnte tilfælde er og bliver anomalier indenfor en individualistisk metodologi.

Traditionel marxisme afviser agentens frie valg som en illusion og forkaster derfor over en bank subjektiv værditeori og Valg-teori; dermed har man afskåret sig fra de indsigter i markedets funktionsmåde, som den subjektive tilgang giver. Denne tilgang bør i stedet kritiseres Hegeliansk, dvs. gennem en påvisning af dens begrænsede gyldighedsområde; dette er i øvrigt også en langt mere effektiv kritikform end den blanke afvisning.

I de følgende kapitler må vi undgå at falde i såvel den subjektivistiske som den objektivistiske grøft; både værdier og interesser er relevante.

NOTER

1. Læseren må dømmе om denne løsning af markedøkonomiens subjekt-objekt problem er tilfredsstillende. Selv véd jeg blot at den er rigtigere end mine mange tidligere forsøg.

'Kapitalens Bevidsthedsformer' (Lundkvist, 1972) og 'Introduktion til metoden i Kapitalen' (Lundkvist, 1973) er ortodox marxistiske; individualismen er ikke i centrum og fremmedgørelsen knyttes til Marx's fetichisme- og tingsliggørelsesteori.

I 'Kritik af Privatarbejdet' (Lundkvist, 1981) kritiserer jeg Marx's arbejdsværdilære, fetichismeteorologi og udbytningsteori. Jeg udarbejder i stedet privatarbejdets social-asociale modsætning og lægger dette begreb til grund for den logiske fremstilling, herunder af markedøkonomiens og kapitalismens fordrejninger. Disse resultater kan jeg stadig i hovedtræk stå ved, om end jeg i nærværende afhandling graver et spadestik dybere ved at fokusere på **privatejendommen** snarere end på **privatarbejdet**.

I 'De usynlige Hænder' (Lundkvist, 1995) havde jeg fundet ud af, at privatejendommens opsplitning af agenterne gav en institutionel begrundelse for en atomistisk metode, men jeg overså at markedøkonomiens 'atom' ikke er individet, men privatejeren, thi for det første er et individ uden privatejendom (den fattige) ikke et relevant subjekt i den økonomiske analyse og for det andet behøver privatejeren overhovedet ikke at være et individ (men kan være fx en familie eller et upersonligt aktieselskab).

2. Heraf slutter Hodgson - noget tamt - at både det institutionelle og individualistiske perspektiv skal med, dvs. hans kritik af individualismen er at denne bliver énsidig ved at undertrykke menneskets sociale bestemthed. Men hvorfor? Hodgson er institutionalist og vil derfor give institutionerne en fremtrædende plads - 50%? - blandt økonomiteoriens forklaringsvariabler, men han når aldrig frem til en dybere begrundelse.

3. Mærkeligt nok har mange marxister, neoricardianere og andre med alvorlige forbehold overfor den neoklassiske skoles individualistiske (og subjektivistiske) præmisser ingen problemer med at acceptere kategorien 'mikroøkonomi'. - I øvrigt skal det nævnes at neoklassikerne i mere konkrete modeller opererer med mere 'holistiske' enheder, jvf. fx 'husholdningen' indenfor kredsløbsmodellen ('circular flow').

4. Kort fortalt består neoklassisk metodologi af to elementer: a) metodologisk individualisme, der er hovedprincippet for teoriopbygningen, og b) empirisk falsifikation, hvor de teoretisk udledte priser konfronteres med virkeligheden. I samme udstrækning, som teorien modstår falsifikation, er dens **rigtighed** bekræftet; det udelukker ikke at en anden og mere relevant teori også er rigtig.

5. Men hvorfor har markeds kritikere, specielt marxister, ikke anvendt argumentet? Formentlig fordi subjektivismen her ses som ideologi, som en bortforklaring af kapitalismens essentielle ufrie karakter, hvorfor en begrundelse af denne teori ikke kan komme på tale.

6. Cit. efter Knudsen, 1991: 195.

Som konsekvens heraf gjorde Arrow senere op med metodologisk individualisme: "Even if we accept this entire story, there is still one element not individual: namely, the prices faced by the firms and individuals. What individual has chosen prices? In the formal theory, at least, no one. They are determined on (not by) social institutions known as markets, which equate supply and demand. ... The failure to give an individualistic explanation of price formation has proved to be surprisingly hard to cure, though there are some ingenious stories" (Arrow, 1994).

7. Drakopoulos postulerer at Walras' agenter udviser 'self-interested behaviour' (1991: 70), men der gives ingen belæg. Han citerer Pareto for hans inkludering af altruistiske motiver, men hævder at hans teori alligevel forudsætter selviske motiver (1991: 106ff). Hvad enten dette er rigtigt eller forkert, er Drakopoulos' argument herfor ugyldigt; det består ganske enkelt i at nægte at tage Pareto alvorligt, når han omstændeligt forklarer den betydning han tillægger sine begreber og endog går så vidt som til at erstatte ordet 'nytte' med ordet 'ophelmilighed' for ikke at få skudt nyttebegrebets gamle konnotationer (materialitet og egoisme) i skoene. Og selvom det havde været rigtigt at Pareto var krypto-hedonist, beviser dette ikke at han antager selviskhed, thi hedonisme og egoisme er adskilte begreber: Robinson kan ikke være egoist (et socialt forhold), men han kan godt være lyststræbende.

8. Böhm-Bawerk ligger på linie med Wicksteed. Han pointerede at "the words 'purpose of well-being' or 'our well-being' are to be taken in the sense that 'they include not only the selfish interests of the economizing subject, but also everything that appears to him as worth striving for'" (Böhm-Bawerk, 1889: 185ff; anførselstegnene beror på at han citerer sig selv). I pristeorien - udvekslingsanalysen - anerkender han derimod at selviskhed ('the quest for gain') er det fundamentale motiv, men samtidig henviser han menneskets mere altruistiske side til en gådefuld 'Anden Del' af pristeorien.

9. Hayek mener at dette også var klassikernes - specielt Adam Smith's - opfattelse (Hayek, 1973: 56). Jeg finder at der er vægtige vidnesbyrd for at Smith begreb markedets subjekt som egoistisk, jvf. citatet i 11.4.3. – Tocqueville er måske den første der skelner klart mellem selviskhed og individualisme: "Selfishness is a passionate and exaggerated love of self, which leads a man to connect everything with himself and to prefer himself to everything in the world. Individualism is a mature and calm feeling, which disposes each member of the community to sever himself from the mass of his fellows and to draw apart with his family and his friends, so that after he has thus formed a little circle of his own, he willingly leaves society at large to itself" (Tocqueville, 1840: 98).

10. Colletti har henledt vor opmærksomhed på at Smith 20 år før udgivelsen af *Wealth of Nations* skrev en artikel, hvor han citerede Rousseau for udsagn der minder slående om det anførte Smith-citat. Forskellen ligger alene i at Rousseau har en éntydigt negativ holdning til denne 'mask of good will' (som han kalder det), der altid dækker over 'the concealed desire of making profits at the expense of some other person'; og han slutter: "All these evils are the first effects of property, and the inseparable attendants of beginning inequality" (Rousseau,

cit. af Smith, der igen er citeret af Coletti, 1972: 196).

11. **Margolis** ser alene det første nivo, hvor Valgteoriens motivationelle ubestemthed hersker (Margolis, 1982, specielt chp. 3 og 4). Mennesket - 'Smith' - ses som opdelt i en selvsk Smith og en altruistisk Smith, og det er op til Smith at præferere mellem de to; på dette grundlag kan der så opstilles en formel model. Margolis anerkender altså ikke markedet som en objektiv, institutionel basis for selvskheden.

Imidlertid introducerer han det objektive element i en parallelanalyse, hvor han søger at vise at man ud fra en Darwinistisk betragtning kan nå til de samme resultater som Valgteorien. Idéen er kort fortalt, at mennesket qua individ overlever bedst ved være egoistisk, men at det qua gruppemedlem overlever bedst ved at være altruistisk (for hvis alle i gruppen er renlivede egoister, går gruppen og dermed mennesket til grunde). Det selekterede menneske må derfor have elementer af begge motivationstyper.

12. Men hvor min begrundelsen er institutionel, er Valgteoriens begrundelse metodologisk: Neoklassisk metodologi udformer sine præmisser ud fra ønsket om at udforme den mest almengyldige teori; for at opnå størst realisme og gyldighed spørger man om de minimale egenskaber, som agenterne må tilskrives. Begrundelsen for at afskrive den ældre teoris præmis ligger altså i, at disse skrappe forudsætninger er unødvendige (og i øvrigt lidet smigrende for markedsagenten); i hvilken udstrækning de er korrekte er en anden sag.

13. Hausman er uenig heri. Uafhængigt af markedet gælder den abstrakte Valgteori, hvor agentens motivation er ubestemt (jvf. Hausman-citatet i 11.5.1), men på markedet antages agenten at være underlagt 'forbrugerisme' ("One might call it 'greed', but that would sound too pejorative", Hausman, 1992: 31).

Det er fremgået at jeg er enig i at markedet implicerer selvskhed, men uenig i at markedet **som sådan** skulle indebære substantiel nyttemaximering, dvs. 'forbrugerisme'.

Hvordan forsvarer Hausman sidstnævnte tese?

Faktisk kan han ikke rigtig finde nogle argumenter, der tilfredsstillende ham selv. Hvorfor forkastes tesen så ikke? Grunden synes at være at Hausman mener at neoklassikerne kun kan udlede deres resultater, hvis 'forbrugerisme' antages; men dette er uklart.

14. For at undgå misforståelser skal to ting understreges.

Det er hensigtsmæssigt at gøre den analytiske sondring anskuelig ved at tænke privatejerens to existensformer kronologisk, først præfereringen aftenen før markedsdagen, derefter den bundne adfærd på selve markedet, men det er klart at i praksis eksisterer de to existensformer simultant.

For det andet er interesserne naturligvis ikke udelukkende samfundsbestemte; mennesket er blandt mange andre ting også et fysiologisk dyr og som sådan har det, uafhængigt af enhver subjektiv værdi, nogle behov, dermed nogle naturlige objektive interesser.